

Tofiq MƏLİKLİ

POEZİYA İNQİLABCISI

XX əsrin yetişdirdiyi ən böyük dünya şairlərindən olan Nazim Hikmät 1902-ci ildə aristokrat bir ailədə anadan olmuşdu. Onun yetişməsində əsas rolu babası və anası oynamışdı. Gələcəyin böyük şairinin babası Məhməd Nazim Paşa şeirə və sənətə bağlı olan bir ziyalıydı. O, XIII yüzilin sufi şairi Mövlana Cəlaləddin Rumi yaradıcılığının bilicisi, Namiq Kamal, Tofiq Fikrət kimi şairlərin də pərəstişkarı idi. Nazim paşa dövrünün bir çox şairiylə dostluq edər, onları tez-tez evində toplayar, şeirlər oxunar, ədəbiyyat və sənət məsələlərini müzakirə edərdilər. Məhməd Nazim Paşanın özü də şeirlər yazardı. Nazim Hikmät “Özkeçmişim” adlı yazısında babası haqqında belə deyirdi: “Babam şair idi, amma onun şeirlərini anlamırdım və indiyə kimi də anlamıram. Osmanlıca yazırdı, yəni sözlərinin yüzdə yetmişi ərəbcə, farsca olan, cümlə quruluşu isə o dillərin qrammatikasına uyan türk dili idi. Bu şeirlər didaktik, doqmatik və dini mövzularda idi. Bir sözlə, mən şair babanın nəvəsiydi”.

Mövləvi təriqətinə bağlı olan Nazim Paşa, heç şübhəsiz, nəvəsinin şairlik taleyində müəyyən rol oynamışdır. Yoxsa, 15 yaşlı Nazim “Mövlana” şeirini yazar, özünü Mövlananın müridi elan edərdimi?

*Sararken alınımı yoxluğun tacı,
Könüldən silindi nəşəylə acı.
Qəlbə məhəbbətdə tapdım əlacı,
Mən də müridinəm, Mövlana.*

*Əbədə sədd çəkən zülməti dəldin,
Eşqi içtən duydum, ərşə yüksəldim.
Qəlbədən təmizləndim, huzura gəldim,
Mən də müridinəm, Mövlana.*

1917

Yeri gəlmişkən, burada bir önəmli məsələyə toxunmaq istəyirəm. Yüz illərdir Rumi humanizmi, insansevərliyi, əxlaqi dəyərləri, keçmişdə olduğu kimi, bu gün də Türkiyə toplumunun ictimai-siyasi və ədəbi həyatında əsas mənəviyyat ölçüsü, meyarı olaraq qalmaqda və cəmiyyətin hər sahəsini etkiləməkdədir. Türkiyəni ziyarət edənlər hər yerdə Mövlananın kiçik büstünü, rəsmini, onun kəlamları yazılmış lövhələri, dərviş səmalarını görürlər. Bu da Mövlananın türk toplumunun düşüncəsinə önəmli ölçüdə təsir göstərdiyini və formalaşdırdığını göstərməkdədir.

Nazim Hikmətin babası nə qədər milli-mədəni gələnyə sadıq idisə, anası Ayşə Cəlilə xanım Avropada təhsil almış azsaylı türk qadınlarından biri olaraq, Qərb mədəniyyətinin pərəstişkarı idi. O, Fransada rəssamlıq sənətinə yiyələnmiş, fransız sənət və ədəbiyyatı ilə yaxından tanış olmuşdur. Cəlilə xanım, oğlunun da Qərb şeirinə və fransız dilinə maraqlı olduğunu göstərməsinə yardımçı olmuşdur. Maraqlıdır ki, Nazim Hikmət ilk şeirlərindən birini fransızca yazmışdı.

Tale Nazim Hikmətə rahat aristokrat yaşamı yerinə bambaşqa bir həyat yolu cızmışdı. Nazim Hikmətin ədəbi və siyasi görüşlərinin formalaşmasında əsrin əvvəllərindəki tarixi hadisələrin böyük təsiri olmuşdur. Nazim hələ gənc yaşındaykən, Osmanlı İmperiyasının da qatıldığı Birinci Dünya Müharibəsinin gətirdiyi fəlakətlərin, savaşa İmperiyanın məğlubiyətinin və bunun sonucunda dağılmasının, 14 Antanta dövləti tərəfindən ölkənin və paytaxt İstanbulun işğalının, Mustafa Kamal paşanın Anadoluda Milli Qurtuluş Savaşını başlatmasının, Türkiyə Cümhuriyyətinin qurulmasının, getdiyi Rusiyada inqilabın, Sovetlər Birliyinin yaranmasının şahidi olmuşdu. Sonralar isə sol düşüncəni təbliğ etdiyinə görə həbslər, 15 il həbsxana acıları, İkinci Dünya Müharibəsi, 1951-1963 illərdəki təzadlı Moskva həyatı... Bütün bunlar Nazim Hikmətin 61 illik ömrünə sığmış və onun həm sair, həm də dünya insanı kimi yetişməsinə təsir göstərmişdir. Bütün həbslərə, təyziqlərə, mühacirətə baxmayaraq, Nazim Hikmət heç vaxt nə həyatından, nə də zamanından şikayətçi olmamış, tam tərsinə, əsri ilə öyünmüşdür. O, "Yirminci yüzil üstünə" şeirində bu məsələyə toxunaraq yazırdı:

**– Yatmaq indi,
Oyanmaq yüzil sonra...**
**– Xeyir, yüzilim məni qorxutmur
mən qaçaq deyiləm, qaçam.**
**Yüzilim səfil,
üzqarası,
Yüzilim cəsur,
böyük
və qəhrəman.**
Dünyaya erkən gəldim deyə üzülmədim heç bir zaman.

***Mən yirminci yüzilliyəm.
Bununla öyünürəm.***

İyirminci yüzillə öyünən Nazim Hikmətin ictimai-siyasi fəaliyyəti, yaşadığı dövrün acılı, sevincli, keşməkeşli, dartışmalı yönləri, təbii olaraq, onun ədəbi yaradıcılığında öz əksini tapmışdı. Bunların hamısı irəlidə olacaqdı. Hər şey, öncə dünyaya baxış açısı, Anadoludan başlamışdır.

İşğal altındaki İstanbulda yaşayan vətənsəvər Nazim Hikmət bu savaşa etinasız qala bilməzdi. 18 yaşında gənc şair gizli yolla Anadoluya keçir və Ankaraya gedərkən, yollarda ilk dəfə Anadolunun gerçək halını görür və çaşıb qalır. Gənc şair hər yerdə cahillik, geriqalmışlıq və qorxunc bir yoxsulluqla qarşılaşır. “Mən Anadoluya keçdiyimdə xalk

Soldan: Səməd Vurğun və Nazim Hikmət

cılız atlarla, Nuh-ı Nəbi-dən qalma silahlarla Yunan ordusuyla, pərişan bir halda, aclıqla, bitlə savaşırdı. Xalqı və onun savaşıni o zaman qavramış oldum: çaşıb qaldım, qorxdum, sevdim...” – deyir Nazim “Özkeçmişim”də. Pərişan, yorgun, amma qürurlu Anadolu, gənc şairin vətəni haqqındaki romantik təsəvvürlərini dağıdır və bu, onun gələcək taleyini öncədən cızmış olurdu. Təbii olaraq, Birinci Dünya Müharibəsinin və onun acı nəticələrinin, Anadolu həqiqətlərinin, Milli Qurtuluş Savaşının təsiri ilə Nazim Hikmətin estetik, fəlsəfi və siyasi görüşləri də dəyişməyə və yenidən formalaşmağa başlayır.

Anadoluda olarkən Nazim Birinci Dünya Savaşı illərində Almaniyada çalışan türk işçilərlə tanış olur və onlardan Rusiyada inqilab nəticəsində çarın devrildiyini, fabriklərin işçilərə, torpaqların kəndlilərə verildiyini, azadlıq olduğunu öyrənir. Uzun-uzun düşündükdən sonra Nazim Lenini görmək, ondan “inqilabı necə yaptığını” öyrənmək məqsədilə dostlarıyla birlikdə Sovet Rusiyasına getməyə qərar verir. Və on doqquz yaşlı Nazim Hikmət 1921-ci ildə Sovet Rusiyasına yollanır. Yol boyunca gənc türklər Rusiyanın hər yerində yıxıntı, qıtlıq, yoxsulluq və aclıq görürlər. Moskva da acdı, amma hər şeyə rəğmən, bütün ölkə inqilabın coşqun atmosferində yaşayırdı.

20-ci illərin əvvəllərində Rusiyanın ictimai-siyasi, özəlliklə də ədəbi həyatında baş verənlər Nazim Hikməti çox etkiləmişdi. O vaxtlar Moskvada çox sayda şeir cərəyanları fəaliyyət göstərirdi. Akmeistlər, futuristlər, imajistlər, neo-realistlər, sımvolistlər və s. bir-birləriyə yarış

halındaydılar. Bütün bunlar şairin duygu dünyasını, onun dünyaya baxışını və ədəbiyyata olan görüşünü dəyişdirirdi. Anadoluda gənç şair onun üçün yeni olan mövzular üzərində işləyirdi. Bu da, öz növbəsində, Nazimi yeni forma, şəkil və poetik vasitələrin axtarışına yönəldirdi. Ancaq Moskvada olarkən “əski şeirin” çağdaş ədəbiyyatın tələblərinə cavab vermədiyini görür və gənç şairdə ədəbiyyatda, özəlliklə də poeziyada təməlli, “inqilabi” islahatların, yeni poeziyanın, yeni sənətin yaradılmasının gərəkliliyi fikri formalaşır. Bundan sonra Nazim, siyasi inqilabçıdan daha çox, poeziya inqilabçısına çevrilir. Və ilk iş olaraq da o, əski poeziyanı tənqid edir və ona qarşı şeirlər yazmağa başlayır. Bu “üç telli sazın”, “zəif üç bül-bülün”, “pomadlı biğların ritminin” xalqın problemlərini dilə gətirməkdə aciz qaldıqlarından, şair onlardan vaz keçməyə çağırırdı:

Hey!
Avara!
Əlindən o zırıltını buraxsana!
Sənə,
üç telinde üç sıska bülbul ötən Mövlana şeirinin
təsiri ilə maraqlı görüntülərin yer aldığı bu kadrlarda
daha önəmlə
üç telli saz
yaramaz!

Nazim Hikmət türk şairlərinin dar dünyalara qapandıqlarını, “eşqin atəşdən köynəyini” geydiklərini, “göldə Ayın şövqünə” heyran qaldıqlarını göstərir və onların insanlardan uzaq düşdüklərini qınayırdı. Nazim onlara dönüb yüksək səslə deyirdi:

Biğları pomadlı ahənginiz
süzür gözlərini hələ də
“Göldə çılpak çimən Leyla’ya” qarşı!
Fəqət bugün
ağzımızdakı atəş borularıyla
çalınır yeni sənətin marşı!

Yuxarıda verilən örnəklərdən görüldüyü kimi, gənç şair əski poetik dildən, osmanlıcadan uzaqlaşaraq, şeirlərini xalqın dilində, hətta arqolarından da faydalanaraq yazırdı. Bu da türk poetik dilində bir inqilab idi. Məhz Nazim Hikmətin 20-ci illərin əvvəllərində yaratdığı yeni poetik dil, çox keçmədən türk ədəbiyyatında əsas tendensiyaya çevrilir.

Keçən əsrin 20-ci illərinin əvvəllərində Nazim Hikmətin yazdığı «Yeni Sənət» (1922), «Şair» (1922), «2000 ilinin sənətkarlarına» (1923), «Ayağa qalxın, Əfəndilər» (1925) və başqa şeirləri Yeni Şeirin, Yeni Sənətin həm marşı, həm də onun ideya-estetik anlayışının manifesti idi. Bu şeirlər, eyni zamanda, əvvəlki şeir formalarından qoparaq, tamamilə yeni poetik

vasitələrin və onun poetik sisteminin – sərbəst şeirin yaranmasında da önəmli rol oynayırdı.

Nazim Hikmətin poeziyasında baş verən radikal dəyişmələr, onun durmadan yeni şeirin şəkil və forma axtarışları, nəticədə məntiqi olaraq şairi tamamilə yeni şeir sistemini – sərbəst şeiri yaratmağa yönəldir və bu sistem sayəsində o, xalqın danışq dilini poetik səviyyəyə yüksəldir. Nazimin bu “inqilabi” sayəsində sərbəst şeir çağdaş türk ədəbiyyatında əsas poetik sistemə çevrilir.

Maraqlıdır ki, Nazim Hikmətin yeni poeziyası və sərbəst şeiri Türkiyədən öncə keçən əsrin 20-30-cu illərində formalaşan yeni Azərbaycan ədəbiyyatına böyük təsir göstərmişdir. Bunun da bir çox səbəbi vardı. 20-ci illərin əvvəllərində Moskvada yaşayan və təhsil alan türk şairi əsərlərini çap olunmaq üçün Bakıya göndərirdi. Nazimin ilk şeir kitabı – “Güneşi içənlərin türküsü” də 1928-ci ildə Bakıda nəşr olunmuşdu. Aydın məsələdir ki, gənc Azərbaycan şairləri Əli Nazim, Mikayıl Rəfil, İsmayıl Hafiz, Həsən Fərrux və başqaları Nazimin təsiri ilə sərbəst şeir sistemində yeni tip əsərlər yazmağa başladılar. Bu səbəbdən dövrün ədəbi tənqidi, haqlı olaraq Nazim Hikməti Azərbaycan sərbəst şeirinin banisi sayırdı. Nazim Hikmətin yeni poeziyasının Rəsul Rza, Süleyman Rüstəm, Səməd Vurğun (onun ilk əsərlərindən bəziləri sərbəst şeir formasında yazılmışdı) və başqa şairlərin poetik düşüncələrinin oluşmasında böyük təsiri olmuşdur. Tanınmış ədəbiyyatçı Mikayıl Rəfil 1929-cu ildə “Gülən adam” təxəllüsü ilə çap etdirdiyi «Sərbəst şeir haqqında ilk söz» məqaləsində yazırdı: “1927-ci ilin əvvəllərində «Maarif və mədəniyyət» jurnalında ilk dəfə sərbəst şeirin banisi türk şairi Nazim Hikmətin sərbəst ölçüdəki şeirləri nəşr olunmuşdu. Məhz bu əsərin etkisiylə bizdə “sərbəst şeir” cərəyanı formalaşmağa başladı”.

Onun Türkiyədəki davamçıları isə daha sonra, 20-ci illərin axırlarında, 30-cu illərin əvvəllərində meydana çıxdılar. Və ancaq bundan sonra sərbəst şeir türk ədəbiyyatının əsas poetik sisteminə çevrildi.

1938-ci ildə qondarma bir ittihamla Nazim Hikmət 28 illik həbsə məhkum olunur. Ancaq nə ədalətsiz məhkəmələr, nə də həbs onu yolundan döndərə bilmir.

Həbsxanadan dostu Kamal Tahire göndərdiyi məktubunda Nazim yazırdı: “Biz harada olursaq-olaq, istər həbsdə, istərsə də azadlıqda, xalqımıza və yerüzü xalqına layiqli əsərlər verə bilməyimiz üçün çox zəhmətlərə, çətinliklərə qatlanmağa məcburuq.»

Həbsxanada ikən Nazim Hikmət öz yaradıcılıq yoluna tənqidi gözlə baxmağa başlayır və poeziyada “aşırı solculuğun” yanlış olduğunu anlayır. O, 20-ci illərdə uyquladığı poetik yasaqlar zəncirini qıraraq, şeirlərinin sərbəstlik sərhədlərini genişləndirir, hətta bütün yasaqları ortadan qaldırır. Artıq şair yaşadığı zamanın bütün tərəddüdlərini, ümidlərini, sevgisini, acısını, bir sözlə, hər şeyini yazmaqda sərbəst idi. “İnsana xas, onun üçün

dəyərli olan hər şeyin mənim şeirim üçün də dəyərli olmasını istəyirəm. Oxucunun məndə və ya bizdə öz duyğularının hamısının əks olduğunu görməsini istəyirəm. O, “Bir May” şeirini oxumaq istədiyi zamanda da, qarşılığı olmayan eşqinin şeirini aradığı zamanda da bizi oxumasını istəyirəm.”

Nazimin bu dönəm şeirlərində hər şeyə, hətta qısqanclıq duyğusuna belə, yer vardı:

**Yenə hər səfərki kimi haqsızam.
Səbəb yox,
  olması da imkansız.
Bu gördüyüm iş ayıb,
  rəzalət.
Fəqət əlimdə deyil
  səni qısqanırım
  bəni affet...**

Nazim Hikmətin bir vaxtlar idealizə etdiyi və reallıqdan uzaq olan şeir qəhrəmanlarının yerini, bitib-tükənməyən gündəlik problem və işlərini sakitcə və səmimi bir şəkildə dilə gətirən, öz həyat anlayışı ilə yaşayan real, konkret insanlar tutur:

**Ən gözəl dəniz
  hələ gedilməmiş olanıdır.
Ən gözəl çocuk
  hələ böyümədi.
Ən gözəl günlərimiz
  hələ yaşamadıqlarımız.
Və sənə söyləmək istədiyim ən gözəl söz
  hələ söyləməmiş olduğum sözdür.**

Həbsdə qaldığı 11 il ərzində Nazim bir gün də olsun yeni poetik vasitələrin, imkanların, obrazların, mövzuların axtarışlarını dayandırmamış, “Məmləkətimdən insan mənzərələri” epopeyasını yazmış, poeziyasını gəlişdirməyə davam etdirmişdir. Bu dövəmdə şair durmadan şeir anlayışları və üslubları üzərində çalışmış, eksperimentlər, təcrübələr aparmışdı. O, deyirdi ki, nə üçün alimlər olumlu-olumsuz təcrübələr apara bilər, yazıcılar isə bunları etdikdə tənqid hədəfinə çevrilirlər?! Hər sahədə olduğu kimi, ədəbiyyatda da eksperimentlər, təcrübələr olmasa, inkişaf da olmaz. Və poeziya inqilabçısı Nazim həbsxanada durmadan poetik eksperimentlər aparırdı. Şair, öz diliylə desək, «sektantlığı» və «kiçik burjua solculuğunu» aşib, qəhrəmanlarının özəl həyatlarına daha çox diqqət göstərməyə və onların iç dünyalarına daha dərin nüfuz etməyə başlayır.

Bundan sonra Nazim Hikmətin şeir qəhrəmanları, sadəcə, “dünya və ölkə” haqqında deyil, eyni zamanda, sevgilisi haqqında düşünür, təbiət gözəlliklərindən zövq alır, kiçik olaylara belə, sevinir və bu səmimi duyğularını ifadə etmək üçün yeni metaforalar, orijinal obrazlardan istifadə edir:

***Çöməldim, baxıram torpağa,
otlara baxıram,
böcəklərə baxıram,
mavi, mavi çiçək açmış budaqlara baxıram,
sən bahar torpağı kimisən sevgilim,
sənə baxıram.***

***Arxasıüstə uzandım görürəm göyüzünü,
ağaçların budaqlarını görürəm,
uçan leyləkləri görürəm.
Sən bahar mövsümündə göyüzü kimisən sevgilim.
səni sevirəm.***

***Öncə qarda od qaladım, oda toxundum,
suya toxundum,
qumaşa toxundum,
günəşə toxundum.
Sən ulduzların altında yandırılan atəş kimisən sevgilim,
sənə toxunuram.***

***İnsanların içindəyəm sevirəm insanları.
Hərəkəti sevirəm.
Düşüncəni sevirəm,
kavqanı sevirəm.
Sən kavqamın içində bir insansan sevgilim,
səni sevirəm***

Yuxarıdakı misralar şairin həyat yoldaşı Pirayə xanıma yazdığı “Saat 21-22 Şiirleri” silsiləsindəndir. Məhz bu silsilədə Nazimin lirik “Mən”inin iç dünyasında ilk dəfə fikir və duyğunun, şəxsi olanla toplumsalın üzvi bir şəkildə sintezi vasitəsilə yeni şeir tipinin yarandığını göstərirdi. Bundan sonra Nazimin poetik qəhrəmanı sevgini, həyatı, mücadiləni tək bir məqsədlə birləşdirərək, insanı hər yönüylə bir bütün olaraq göstərməyə çalışır, lirik şeiri yüksək bir səviyyəyə yüksəlmişdir, yeni tip poeziyanı daha da mükəmməlləşdirir.

1941-ci ildə yazıb Kamal Tahirə göndərdiyi bir məktubunda Nazim Hikmət yeni estetik konsepsiyayı belə açıqlayırdı: “İyirminci yüzilin yurddaşını, iyirminci yüzilydə yaşayan konkret insanı önəmli bir şey

maraqlandırır: “Məni ən ziyadəsiylə etkiləyən bütün sənət qolları, ədəbiyyat – şeir, hekayə, roman, rəsim və musiqi bizə, hər kəsə nə verir? Şair, özünün sevdiyi şeyləri, özəl çalışmalarını şeir olaraq yazır. Əgər o, bizim hamımız üçün yararlı olmaq düşüncəsiylə iyirminci yüzilin hər hansı bir xarakterik özəlliyilə, öz sevgisini bir-birinə bağlaya bilmirsə, onun sahib olduğu şey mənə nə verə bilər ki?”

Oxucunun bu sualına Nazim Hikmətin cavabı belə idi: “Hər bir şairin əsil dəyəri onun şəxsi və toplumsal, ictimai olanı birləşdirmə qabiliyyətindən asılıdır. Əgər şair yazdığı sevgi şeirində bunu edə bilmirsə, o zaman şeir ancaq iki nəfəri – sevgililəri maraqlandırır”. Nazim Hikmətin özü bu konsepsiyanı 40-50-ci illərdə yazdığı əsərlərində uğurla reallaşdırmışdır.

Soldan: Rəsul Rza, Xəlil Rza və Nazim Hikmət

Nazim Hikmət novator şair idi. Bütün həyatı boyu o, daima yeni formalar, mövzular, obrazlar, metaforalar üzərində işləmişdir. Maraqlıdır ki, Nazim 1963-cü ildə, vəfatından qısa müddət öncə, yeni poetik görüşlərini belə açıqlamışdı: “Mən mövzunu elə bir formanın içinə yerləşdirmək istəyirəm ki, forma, qadının ayaqlarını gözəlləşdirən nazik, görülməyən kapron corabları kimi, temanın gücünü artırsın, amma özü görünməsin. Mən bu gün bunu tərcih edirəm, amma sabah bəlkə daha canlı, daha rəngli formaya üstünlük verdim”.

Nazim Hikmətin həyat və yaradıcılığının bir çox sirləri hələ axıra qədər açılmamışdır. Heç şübhəsiz, gələcək nəsillər “poeziya inqilabçısının” mirasında onlara yol göstərəcək daha çox yeniliklər və imkanlar tapacaqlar.

